

'aşrî'l-'Abbâsî, Kahire 1406/1986, tür.yer.; Abdüsselâm M. Hârûn, *el-Esâlibü'l-inşâ'iyye fi'n-naḥvü'l-'Arabî*, Beyrut 1410/1990, tür.yer.; Rudolf Vesely, "Die inşâ'-Literatur", *Grundriss der Arabischen Philologie III: Supplement* (ed. W. Fischer), Wiesbaden 1992, s. 188-194; Adrian Gully, "Epistles for Grammarians: Illustrations from the inshâ' Literature", *British Journal of Middle Eastern Studies*, XXIII, Durham 1996, s. 147-166; H. R. Roemer, "Inshâ'", *EL²* (Fr.), III, 1273-1276; Jürgen Paul, "Enšâ'", *ELr*, VIII, 455-457.

İSMAİL DURMUŞ

b) Fars Edebiyatı. Pehlevî dilinde **nâ-menevîsî** (mektup yazma) kelimesinin karşılığı olan Arapça **inşâ**, İslamiyet'in İran'a girişinden sonra Fars edebiyatında "mektup yazma sanatı" anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bu sanatla uğraşan kişilere (münşî) eski İran'da **debîr**, bu mesleğe de **âyîn-i debîrî** deniyordu. *Ender Âyinnâmek-i Debîrî* adlı Pehlevîce eser Fars edebiyatında inşâ geleneğinin en eski örneğini teşkil etmektedir.

Muhammed b. Abdülhâlik el-Meyhenî, *Destûr-i Debîrî* adlı eserinde bir edebî tür olarak mektupları "sultâniyat, ihvâniyat, mehâzir" olmak üzere üçe ayırır. İdarî ve divanî mektuplarla resmî yazışmalar, fermanlar, menşurlar, tevki'ler, fetihnâmeler, şikestnâmeler, sevgendnâmeler sultâniyat; özel yazışmalar, kutlama, baş sağlığı, teşekkür, çağrı, şikâyet gibi konulara dair mektuplarla âlim ve mutasavvıfların didaktik amaçlı mektupları ihvâniyat türünü oluşturur. Taahhütnâme, şehâdetnâme, akidnâme, vasiyetnâme niteliğindeki mektuplar da mehâzir grubunda ele alınır. Her üç kategorideki mektuplar, gerek eski İran geleneğinin gerek Arapça örneklerin ışığı altında zamanla belirli formlara kavuşmuş; hitaplar, unvanlar, lakaplar, dualar, mektupların başlangıç ve sonları kurallara bağlı ifadelerle sınırlandırılmıştır. Bütün bunların öğrenilmesi ihtiyacı üzerine de münşiler her türden mektup örnekleri ihtiva eden münşeât mecmuaları hazırlamışlardır.

Saffârîler, Tâhirîler ve Sâmânîler döneminde ihvâniyat ve sultâniyat türündeki mektuplarda sade, didaktik mektuplarda ise edebî tabirler ve şiirsel dil hâkimdir. Gazneliler devrinde sultâniyat türündeki mektuplarda üslup zaman zaman sadeliğini korumakla birlikte sanatlı ifadeye yöneliş görülmektedir. Ebû'l-Fazl el-Beyhakî'nin *Târihi'l-Beyhakî*'sinde bu tarz inşâ örneklerine rastlanmaktadır. Gazneliler döneminden günümüze kadar gelen ihvâniyat veya sultâniyat türünde-

ki mektupları ihtiva eden eserler arasında Gazzâlî'nin *Fezâ'ilü'l-enâm min resâ'ili hücceti'l-İslâm*'ı (nşr. Abbas İkbâl, Tahran 1363 hş./1984), Aynü'l-kudât el-Hemedânî'nin *Nâmeḥâ-yi 'Aynü'l-quḍât-i Hemedânî*'si (nşr. Ali Nakî Münzevî – Affî Useyrân, I-II, Tahran 1348-1350 hş./1969-1972) ve Ahmed el-Gazzâlî'nin mektupları (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Farsî, nr. 199) zikredilebilir.

Selçuklular'dan itibaren Fars dili Arapça kelimelerin istilâsına uğramış ve önceki sadeliğini yitirmiştir. Bunda Arap edebiyatından Fars edebiyatına geçen "makâme" tarzının da etkisi olmuştur. Selçuklular döneminde gelişimini sürdüren inşâ sanatında, Sultan Sencer'in münşilerinden Müntecibüddin Atâbek-i Cüveynî'nin (ö. yaklaşık 552/1157) *'Atebetü'l-ketebe* (Tahran 1329 hş./1950) adlı münşeât mecmuası Selçuklu devlet dairelerinde örnek alınan eserlerdendi.

Hârizmşahlar'dan Dâsîz'in *Resâ'il-i Şâhibdîvân*'ı, Reşîdüddin Vatvât'ın *Nâmeḥâ-yi Reşîdüddîn-i Vatvât* (Tahran 1338 hş./1959), Tekiş'in münşisi Bahâeddîn-i Hârizmî'nin *et-Tevessül ile't-teressül* (nşr. Ahmed-i Behmenyâr, Tahran 1315 hş./1984) adlı münşeât mecmuaları türün örnek eserleri olarak kabul edilir. Bu iki eser muvazene, cinas, murâât-ı nazîr, itnâb, tatvil, tekellûf gibi inşâyı ağırlaştırıcı unsurlar, seciler ve kelime oyunları ile doludur. İnşâ sanatı Moğollar, Timurlular, İlhanlılar, Safevîler ve Kaçarlar döneminde de gelişmesini sürdürmüştür. Hindistan ve Anadolu'da da Farsça inşânın güzel örnekleri verilmiştir.

Selçuklular resmî dil olarak Farsça'yı kullandıklarından bu devrin inşâ örnekleriyle inşâ kurallarına dair eserleri de Farsça'dır. Aynı döneme ait inşâ kitaplarından Muhammed b. Abdülhâlik el-Meyhenî'nin *Destûr-i Debîrî*'si Adnan Sadık Erzi tarafından neşredilmiştir (Ankara 1962). Anadolu Selçukluları'na ait bazı inşâ kitaplarını da Osman Turan *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar* (Ankara 1958) adlı eserinde tanıtmış, bunlardan seçtiği tarihî mâlûmat bakımından önemli belgeleri metin, tercüme ve yorumlarıyla yayımlamıştır. Hasan b. Abdülmü'min el-Hûî'nin *Nüzhetü'l-küttâb ve tuḥfetü'l-aḥbâb* ile (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5406) *Gunyetü'l-kâtib ve Rûsûmü'r-resâ'il*'i (bu iki eser Adnan S. Erzi tarafından neşredilmiştir; Ankara 1963), Ebû Bekir İbnü'z-Zekî'nin *Ravzatü'l-küttâb ve Ḥadîkatü'l-elbâb*'i (nşr. Ali Sevim, Ankara 1972), Mevlânâ Ce-

lâleddîn-i Rûmî'nin tasavvufî ve ahlâkî bilgiler ihtiva eden *Mektûbât*'ı (nşr. A. Remzi Akyürek, İstanbul 1937; trc. A. Gölpınarlı, İstanbul 1963), anonim *el-Muḥtârât mine'r-resâ'il* (nşr. İrec Efsâr, Tahran 1355 hş./1976), Hâkânî-i Şîrvânî'nin *Mecmû'a-yi Nâmeḥâ'sı* (nşr. Z. Seccâdî, Tahran 1346 hş./1967), Moğollar'dan Gâzân Han'ın veziri Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî'nin oğlu Gıyâseddin Muhammed tarafından derlenen, vezirin çocukları ile vilâyetlerdeki yüksek dereceli devlet görevlilerine yazdığı mektupları ihtiva eden *Mükâtebât-i Reşîdî'si* (nşr. M. Safî, Lahore 1364/1945), Abdullah-ı Murvârid'in *Şerefnâme'si* (nşr. ve trc. Hans Robert Roemer, Wiesbaden 1952), Abdullah Kutb-î Şîrâzî'nin *Mekâtib-i Fârsî'si* (Tahran 1339/1960), Muhammed b. Alî-i Hârizmî'nin *Celâliyye'si*, Gıyâseddîn-i Hândmîr'in Safevî Devleti'nin kurulduğu yıllarda telif ettiği, "satr" adlı dokuz bölümden oluşan *Nâme-yi Nâmî'si*, Hâce Muhammed-i Gilânî'nin *Menâzirü'l-inşâ' ve Riyâzü'l-inşâ'sı*, Abdurrahman-ı Câmî'nin *Risâle-yi Münşeât*'ı, Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî'nin *Maḥzenü'l-inşâ' ve Şaḥîfe-yi Şânî'si*, Muhammed Tâhir-i Kazvî'nin *Mecmû'a-yi Münşeât*'ı, Nâdir Şah'ın münşilerinden Mirza Mehdî Hân-ı Esterâbâdî'nin *Münşeât*'ı, Selçuklular döneminden itibaren yazılmış belli başlı münşeât türü eserlerdir. Abdülhüseyn-i Nevâî, Timur döneminden Şah İsmâîl'e kadar geçen sürede yazılan mektupları *Esnâd ü Mükâtebât-ı Târiḥ-i İrân ez Tîmûr tâ Şâh İsmâ'il* (Tahran 1341 hş./1960), Şah Abbas döneminden önceki mektupları da *Şâh 'Abbâs Mecmû'a-yi Esnâd ve Mükâtebât-ı Târiḥi* (Tahran 1366/1987) adıyla yayımlamıştır.

Kaçarlar döneminin önemli münşileri şunlardır: Fâzıl Hân-ı Gerrûsî, Abdürrez-zâk Han Dünbüli, Feth Ali Şah'ın münşî ve vekâyi'igârı Mirza Muhammed Sâdık Humâ-i Mervezî, İngiliz elçiliği münşisi Mirza Ca'fer Riyâzî-i Hemedânî, Mirza İsâ Kâimmakâm-ı Ferânânî, Mirza Ebû'l-Kâimmakâm-ı Ferâhânî (*Münşeât-ı Kâ'immakâm*, nşr. J. Kâimmakâm, Tahran 1337 hş./1958), Mirza Taki Aliâbâdî-i Sâhibdîvân, Mirza Habîbullah-ı Kâânî, Mirza Abdülvehhâb Mu'temedüddeve-yi Neşât, Mirza Râzî-i Tebrîzî, Mirza Muhammed İbrâhim Nevvâb-ı Tahrânî, Hasan Ali Han Emîr-i Nizâm (*Münşeât*, nşr. Mirza Ebû Tûrâb Han, Tebriz 1321/1903), Mirza Abdülâttîf-i Tesûcî.

Osmanlı dünyasında yazılan münşeât-ı arasında en önemlisi Feridun Bey'in

III. Murad'a takdim ettiği, yaklaşık üçte biri Farsça mektuplardan oluşan *Münşe'âtü's-selâtin*'i dir. Yavuz Sultan Selim'in münşilerinden biri tarafından kaleme alınan *Letâ'ifü'l-inşâ'* adlı eser ise Arapça, Farsça ve Türkçe inşâ örneklerini ihtiva eder. Abdülgaflâr Sadîki-i Hüseyin'in Herat'ta Yavuz Sultan Selim için yazdığı *Şahîfetü'l-ihlâş* münşeat mecmuası Abdurrahman-ı Câmî'nin *Risâle-i Münşe'ât*'ının taklidi niteliğindedir.

Hindistan'da yetişen Farsça münşeat müellifleri ve eserleri şunlardır: Şah Tâhir-i Dekkenî, *Münşe'ât*; Yûsuf b. Muhammed-i Herevî, *Bedâyi'u'l-inşâ'*; *Ruķa'ât-ı Hekîm Ebû'l-Feth* (Lahor 1968); Feyzî-i Feyyâzî, *Laṭife-yi Ğaybî*; Ebû'l-Fazl el-Allâmî, *Mükâtebat-ı 'Allâmî* (Lucknow 1286/1869); Ebû'l-Kâsım Han Nemekî, *Münşe'ât-ı Nemekîn*; Münîr-i Lâhûrî, *Nigâristân ve Nevvâbe*; Muhammed Sâlih-i Lâhûrî, *Bahâr-i Suḥen*; Mirza Emânullah *Ruķa'ât-ı Emânullah*; Abdûlâlî-i Tebrîzî, *Mecmû'a-yi Münşe'ât*; Mahmûd-ı Gâvân, *Riyâzü'l-inşâ'* (nşr. Ç. Ahmednagarî, Haydarâbâd 1948); Muhammed Rızâ Kelhûr, *Maḥzenü'l-inşâ'* (nşr. A. Hânsârî, Tahrân 1303/1885).

BİBLİYOGRAFYA :

Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1958, s. 172-177; *Nâmeḥâ-yi Reşîdüddîn Vatvât* (nşr. Kâsım Tüyserkânî), Tahrân 1338 hş., neşreden giriş, s. 78-81; Rypka, *HIL*, s. 315-316; Bahâr, *Sebk-şinâsî*, Tahrân 1349 hş., I-III, tür.yer.; Zebîhullah Safâ, *Gencîne-i Sûḥan*, Tahrân 1353 hş., I, 140-148; Ağâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ te-şânîfi's-Şî'a*, Beyrut 1403/1983, XXIII, 622-646; Hüseyin-i Rezmî, *Envâ'ı Edebî ve Âşâr-ı Ân der Zebân-ı Fârsî*, Meşhed 1372 hş., s. 191-200; Abdülhüseyin Zerrînkûb, *Ez Gozeşte-yi Edebî-yi İran*, Tahrân 1375 hş., s. 131-141; Mehmet Kanar, *Çağdaş İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi*, İstanbul 1999, tür.yer.; M. Takî Dânişpejûh, "Debîrî ve Nevîsendegî", *Hûner u Merdûm*, sy. 101, Tahrân 1971, s. 40-47; sy. 102-103 (1971), s. 56-62; sy. 104 (1971), s. 48-51; sy. 105 (1971), s. 56-60; Jürgen Paul, "Anonyme Arabische und Persische inşâ", *Handschriften aus den Sammlungen der Süleymaniye-Bibliothek (İstanbul)*, *ZDMG*, sy. 144 (1994), s. 301-329; a.mlf., "Enşâ", *EI*, VIII, 455-457; Mehdi Mehdîzâde, "Târîḥçe-yi Münşe'ât der Edeb-i Fârsî", *Keyhân-i Ferhengî*, sy. 154, Tahrân 1378 hş., s. 64-68; H. R. Roemer, "Inşâ", *EI*² (İng.), III, 1242-1243; Ahmad Tafazzoli - Fath-Allâh Mojtâbâî, "Correspondence", *EI*, VI, 287-293.

MEHMET KANAR - RIZA KURTULUŞ

c) Türk Edebiyatı. Türk edebiyatında inşâ, Arap ve Fars edebiyatlarında bir dil bilimi terimi ve resmî yazışmaları konu edinen bir disiplin olarak kazandığı

anlamı yanında bir tür kompozisyon tekniği ve güzel yazı yazma sanatı olarak da anlaşılmıştır. İnşâ -Ziyâ Paşa'nın "Şiir ve İnşâ" adlı makalesinde olduğu gibi- doğrudan doğruya nesir yerine de kullanılmıştır. Ayrıca kelimelerin cümle içinde söz dizimi (terkîb-i kelâm) kurallarına göre sıralanmasını da (Topaloğlu, s. 105) ifade eder. Bu çerçevede ve daha özel anlamda "inşâü'n-nesr" tabiri, "tahrîren ifâde-i merâm etme fenni" veya "yazıların münşî adıyla anılan usta yazarların beğenileri özelliklere sahip olması için bilimsel gerekenleri öğreten fen" olarak tarif edilmiştir (Taşköprizâde, I, 250). Benzer bilgileri tekrarlayan Kâtib Çelebi buna, "İfadede yerine, konusuna ve amacına yakışan güzel ibareler kullanmaktır" şeklinde bir ilâvede bulunur (*Keşfü'z-zunûn*, I, 181).

Genellikle nesir halinde yazılan mektup türünün de inşâ içinde özel bir yeri vardır. Nitekim Kâtib Çelebi mektubu inşânın bir dalı olarak ele almıştır (a.g.e., I, 398). Tanzimat'tan sonra orta öğretim kurumlarına "usûl-i kitâbet ve inşâ" adıyla bir ders konulması, bu ders için hazırlanan kitapların *İnşâ-yı Cedîd* (İstanbul 1269), *Usûl-i İnşâ ve Kitâbet* (Mehmed Tevfik, İstanbul 1307), *İlâveli Hazîne-i Mekâtib yahut Mükemmel Münşeat* (Ahmed Râsim, İstanbul 1318) gibi adlar taşıması, nesir-mektup beraberliğinin son zamanlara kadar sürdüğünü göstermektedir. Türk edebiyatında inşâ-mektup münasebeti, türün mahiyeti ve buna dair belli başlı eserler Fevziye Abdullah Tansel, Orhan Şaik Gökyay, Kemal Demiray, İ. Çetin Derdiyok gibi araştırmacılar tarafından incelenmiştir (bk. bibl.). İbrahim Kutluk da münşeat mecmualarını tarayarak bunlarda yer alan özel mektupların bir fihristini hazırlamıştır (bk. bibl.). Ayrıca *Tercüme* ile (nr. 77-80) *Türk Dili* (nr. 274) dergileri birer mektup özel sayısı çıkarmışlardır. Bu özel sayılarla mektup türünde başlangıçtan beri ortaya konan edebî birikim büyük ölçüde yayımlanmış ve türün gösterdiği gelişmenin metinlerden takip edilmesi sağlanmıştır.

İnşâ kelimesi dar anlamda, daha çok münşeat adıyla anılan her türlü resmî yazışma ile bunların bir parçası sayılabilecek mektup vb. metinlerin kaleme alınmasını ve ilgili kuralların bilgisini ifade eder. XV. yüzyıl münşilerinden Yahyâ b. Mehmed el-Kâtib'in, II. Murad ve Fâtih Sultan Mehmed devirlerindeki resmî yazılara yer veren eseri *Menâhicü'l-inşâ*,

Sarı Abdullah Efendi'nin II. Bayezid'den itibaren IV. Murad dönemi dahil olmak üzere 170 belgeyi ihtiva eden münşeat mecmuası *Düstûrü'l-inşâ* adını taşımaktadır. Selçuklular'da Dîvân-ı İnşâ, Osmanlılar'da Dîvân-ı Hümâyûn denilen, devletin resmî yazışmalarının yürütüldüğü dairede sultanlar adına kaleme alınan hatt-ı hümâyûn, irâde-i seniyye, menşur, emir-nâme gibi resmî yazıların tamamı inşânın bu türü içinde yer alır. Ayrıca buyruldu, telhis, takrir, tahrîrat, tezkire, kâime, temessük, sened, ilmühaber, müzekkire, mazhar, mazbata, lâyiha adını taşıyan belgelerle fetva, ilâm, hüccet ve vakfiyeler de inşânın konusunu teşkil etmektedir. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)* adlı eserinde (İstanbul 1994), yukarıda bazıları sayılan resmî yazışma türlerinin nasıl kaleme alınacağını inşâ kitaplarından nakiller yaparak anlatmıştır. Ağâ Sırrı Levend'in listesini verdiği münşeat mecmualarını (bk. bibl.), öğretici mahiyette eserlerle antoloji özelliği gösteren ve sadece örneklerden ibaret olanlar şeklinde iki grupta ele almak gerekir. Birinci gruba giren eserlerin çoğu "münşeat" veya "mecmua" adını taşımakla birlikte bunlar Arap edebiyatındaki "edebü'l-kâtib"-ler gibi doğrudan doğruya inşâyı, özellikle mektup ve belge yazma usulünü öğretmek amacıyla kaleme alınmış kitaplardır. Bu özellikleriyle karakteristik örnek teşkil eden bir eserde (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 760) ilm-i inşâ tanıtılmış, münşilerin sahip olması gereken vasıflar sayılmış, nesir hakkında bilgi verilmiş, menşur, fetihnâme, ferman, ahidnâme, tehniyetnâme, tâziyetnâme, arıza ve mektubun çeşitleri, bunları yazmanın usulleri gösterilmiştir (B. Kütükoğlu, s. 169-176). Arapça, Farsça, Türkçe münşeatı toplayan bir mecmuada yer alan *Kavâid-i Tahrîrât-ı Münşeat* adlı risâle de (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3337, vr. 165^a-170^b) bu tarza bir örnek teşkil eder. Bu konuda kaleme alınmış dikkat çekici münşeatlardan biri de Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki (Esad Efendi, nr. 3326) küçük mecmuadır. Eserde bir kâtibin bilmesi ve kullanması gereken kelime kadrosu alfabetik olarak düzenlenmiş, kelimelerin sözlük anlamları ve türeme biçimleri de gösterilmiştir (vr. 62-84). Başka örnekleri de bulunan bu tarz sözlükler (*İnşâ-i Mergûb*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. K 36; *İnşâ-i Cedîd*, İstanbul, ts.; *Meşkli İnşâ-i Cedîd*, İstanbul, ts.), özellikle resmî ve hususi yazışmalarda kullanılan kelime-